

STACIONARIOS MAŽMENINĖS PREKYBOS TINKLO PLĖTRA VILNIUJE IR VILNIAUS APSKRITYJE 1861–1904 METAIS

Aelita Ambrulevičiūtė

Doktorantė
Klaipėdos universiteto
Humanitarinių mokslų fakulteto
Istorijos katedra
El. paštas: aelita@fan.lt

Įvadas

Po pramonės revoliucijos dėl naujų gamybos technologijų išsiplėtė gamybos apimtys ir plataus vartojimo prekių pasiūla. Tai savo ruožtu nulėmė prekybos ir gamybos įmonių diferencijavimąsi, vidaus rinkos plitimą. Stacionarios prekybos tinkle šiuos pokyčius atspindėjo mažmeninės prekybos įmonių struktūros reorganizavimas, įmonių specializavimasis ir stambių įmonių kūrimasis, prekių asortimento gausėjimas. Tačiau šiame straipsnyje plataus vartojimo prekių diversifikavimas nebus nagrinėjamas. Dėmesį sutelkus vien į kiekybinius vidaus prekybos tinklo plėtros determinantus ir tinklo struktūrinius pokyčius, bus nagrinėjamas prekybos ir gamybos naujovių poveikis stacionarios prekybos formų modernėjimui.

Ne mažiau svarbus materialiosios kultūros raidos objektas – mažmeninė prekyba, vidaus prekybos formos ir jų kaita Lietuvoje – istoriografijoje buvo analizuojamas fragmentiškai. Tyrinėjant vidaus

prekybos raidą pabrėžiami pokyčiai, susiję su poreforminiu laikotarpiu didėjančiu darbo pasidalijimu, žemės ūkio, pramonės bei transporto tinklo plėtra¹.

Lokaliniu požiūriu stacionarios prekybos raidai tirti pasirinktas Vilniaus miestas ir jo apskritis. Vilnius – gubernijos ir generalgubernatorystės centras, XIX a. antroje pusėje tapęs ir stambiausiu Rusijos imperijos Šiaurės Vakarų krašto mažmeninės prekybos centru, ryškiausiai parodo mažmeninės prekybos tinklo plėtrą bei gyventojų poreikių pokyčius, išplitus pramonei gamybai.

Chronologiškai tyrimas pradedamas 1861 m. reforma, kuri paspartino kapitalistinių darbo santykių diegimą, gamybą rin-

¹ Rimka A. Lietuvos ūkis prieš Didįjį karą. Statistiniai tyrinėjimai. Kaunas, 1922; Šalčius P. Raštai. Lietuvos prekybos istorija. Vilnius, 1998; Merkys V. Vilniaus fabrikinė bei amatų pramonė ir prekyba 1900–1904 metais // LTSR MAD, serija A, 1958, t. 1 (4); Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A. Vilniaus miesto istorija nuo seniausiųjų laikų iki Spalio revoliucijos. Vilnius, 1968; Tamošaitienė V. Lietuvos vidaus prekyba 1861–1913 m. ir jos formos // LTSR MAD, serija A, 1976, t. 2 (55).

kai ir vidaus rinkos plėtrą. Galutinė riba – 1904 m., kai, atslūgus pramonės krizei, pradėjo ryškėti stambių įmonių kūrimosi tendencijos. Tai sąlygojo chronologinių ribų pasirinkimą: 1861–1904 m. laikytini smulkių ir vidutinių įmonių vyravimo laikotarpiu, išryškinančiu socioekonominės modernizacijos įtakas stacionarios prekybos tinklo plėtrai.

Pagrindiniai šaltiniai, kuriais naudotasi straipsnyje, – Lietuvos valstybės istorijos archyve (toliau – LVIA) 515 fonde (Vilniaus gubernijos išdo rūmai 1795–1918 m.) ir 517 fonde (Vilniaus gubernijos mokesčių komisija 1876–1917 m.) saugomi Vilniaus miesto ir Vilniaus apskrities prekybos įmonių apskaitos patikrinimo žurnalai, knygos, žiniaraščiai (toliau – žurnalas, knyga, žiniaraštis) bei kt. dokumentai. Taip pat paskelbti gubernijos statistiniai duomenys². Čia pateikiama medžiaga padės išryškinti stacionarios prekybos tinklo plėtrą.

Straipsnio tikslas – nagrinėjant stacionarios prekybos tinklo plėtrą, išsiaiškinti stacionarios prekybos tinklo kiekybinį plitimą Vilniuje ir Vilniaus apskrityje 1861–1904 m., keičiantis ekonominėms ir gamybos sąlygoms.

1. Krautuvių ir parduotuvių tinklas: kiekybiniai ir kokybiniai plėtros savitumai

Ikiindustrinėse visuomenėse, vyraujant natūriniam ūkiui, gamybos efektyvumas

tesiekė patenkinti šeimos, dvaro ar kaimo vidaus poreikius. Tokioje visuomenėje rinkai likdavo tik nedidelė pridėtinio produkto dalis. Pamažu pereinant prie ekonominių rinkos santykių, gamyba pradėdama orientuoti į prekių rinką ir jau pramonės visuomenėje, išitvirtinus kapitalistiniam darbo organizavimui, plėtojama gamyba masėms, kuri, pasak M. Weberio, tapo svarbiausia modernaus kapitalizmo forma. Paprastai tipiški kapitalistinės gamybos rezultatai – tai pigūs audiniai iš medvilnės ir viskozės, batai, automobiliai ir t. t., o ne turtuolių vertinami patogumai. Karalienė Elžbieta turėjo šilkines kojines. Kapitalizmas laimėjimas ne tai, kad karalienėms pateikiama daugiau šilkinų kojinių, bet tai, kad tokios kojinės tampa prieinamos gamykloje dirbančiais merginomis mainais už nuolat mažėjančių pastangų kiekį³. Kitaip sakant, modernusis (pramoninis) kapitalizmas organizavo gamybą masėms, kartu plėtė masinį gatavų prekių kasdienės prekybos tinklą. Šio tinklo organizavimas sutapo su industrializacijos procesu, kai, pasikeitus gamybos pobūdžiui, prasidėjo intensyvus prekybos struktūros reorganizavimas.

Didmeninėje prekyboje (kuri daugiausia vyko mugėse) tiems pokyčiams darė įtaką vis didėjančios fabrikinės gamybos apimtys: atsirado nuolatinės produkcijos realizavimo rinkos poreikis, kurio senoji prekybos struktūra negalėjo patenkinti⁴. Mažmeninėje prekyboje tuos pokyčius są-

² Памятные книжки Виленской губернии на 1853–1904 годы (toliau – ПКВГ); Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Виленская губерния. Составил генерального штаба капитан А. Корев. Санкт-Петербург, 1861 (toliau – Материалы).

³ Schumpeter J. A. Kapitalizmas, socializmas ir demokratija. Vilnius, 1998, p. 79.

⁴ Ambrulevičiūtė A. Mugės ir jų vaidmuo prekybos struktūroje Vilniaus ir Kauno gubernijose 1861–1914 metais // Lietuvos istorijos studijos. 2007, t. 19, p. 32–33.

lygojo eilinio vartotojo poreikių tenkinimo būdai – atspėti bei patenkinti vartotojo poreikius ir sudaryti kuo patogesnes sąlygas apsipirkti, t. y. pakeisti prekybos įmonių darbo grafiką ir įsteigti kuo daugiau kasdienės prekybos įmonių.

XIX a. viduryje kasdienės stacionarios prekybos tinklas Lietuvoje tebebuvo retas. Daugiausia įmonių steigėsi centriniuose apskričių miestuose. Vilniaus gubernijoje tai buvo Trakai, Švenčionys, Eišiškės, Ašmena, Lyda, Vileika, Dysna bei kt. miestai. Vilniaus apskrityje – Molėtai, Maišiagala, Mikailiškės, Nemenčinė, Širvintos, Naujoji Vilnia bei kt. gyvenvietės ir miesteliai. Tačiau ir čia krautuvių būta labai mažai, o jų darbo grafikas nebuvo pastovus. Dar šeštajame dešimtmetyje krautuvės, pavyzdžiui, Švenčionyse ir Lydoje, atsidarydavo tik mugių ar turgų metu. Švenčionyse iš viso buvo 55 krautuvės, Lydoje jų buvo 70, atitinkamai apskričių miesteliuose – 12 ir 25 krautuvės. Likusį laiką ten dirbdavo apie 15 proc. visų krautuvių⁵. Šis pavyzdys iliustruoja stacionarios prekybos tinklo padėtį ir kitose Vilniaus gubernijos apskrityse XIX a. viduryje, kai dauguma gyventojų vis dar vartojo savo pačių ar amatininkų pagamintą produkciją, o krautuvėse pirkto tik atvežtines arba negaminamas ūkyje prekes, tarkim, druską, cukrų, silkę, tabaką, žvakes, muilą ir pan., rečiau – gatavus drabužius, skaras, visokius papuošalus, audinius, indus, kt.

Tačiau XIX a. antroje pusėje–XX a. pradžioje stacionarios prekybos įmonių darbo grafikas ėmė keistis ir jau XX a. pradžioje krautuvių darbo laiką buvo pradėta riboti įstatymais, nes savininkai, siekdami

kuo didesnio pelno, atidarydavo krautuves ankstyvą rytą ir uždarydavo vėlyvą vakarą. Antai, pavyzdžiui, Vilniaus dūmos nutarimu krautuvių darbo laikas turėjo baigtis ne vėliau kaip 21 valandą, bet daugelis savininkų nepaisė nurodymų ir, uždarę krautuves nurodytu laiku, nelegaliai prekiaavo iki nakties⁶.

XIX a. antroje pusėje–XX a. pradžioje, keičiantis stacionarios prekybos tinklo struktūrai (žr. toliau), ne tik buvo pailgintas parduotuvių ir krautuvių darbo laikas, bet ir gerokai padaugėjo stacionarios prekybos įmonių. Vienas šaltinis taip liudija išaugusius mažmeninės prekybos mastus Lietuvoje XIX a. antroje pusėje: „Krautuvėlių tiek, kiek žvaigždžių danguje.“⁷ Statistinėse ataskaitose sakoma: „Lietuviškoje gubernijoje, nepaisant smulkaus prekybos pobūdžio ir nedidelių kapitalo apyvarčių, kasmet atidaroma vis daugiau prekybos įmonių.“⁸ Tai patvirtina ir mokesčių inspektorių ataskaitos. Išlikę duomenys nėra išsamūs, bet ir iš jų matyti bendras stacionarios prekybos įmonių augimas: 1888 m. Vilniaus gubernijoje iš viso buvo 2783 prekybos įmonės, 1891 m. – 3198, 1892 m. – 3175, 1893 m. – 3486, 1894 m. – 3656, 1895 m. – 3895, 1896 m. – 3807, 1897 m. – 3611 įmonių (žr. 1 lentelę), 1899 m. – 5960⁹, o 1904 m. vien Vilniu-

⁶ Vilniaus miesto dūmos 1901 m. gruodžio 4 d. privalomas nutarimas dėl prekybos ir pramonės įmonių darbo laiko, *LVI*A, f. 948, ap. 1, b. 1, l. 9a.

⁷ Cituojama pagal *Кандель Ф.* Очерки времен и событий. Из истории евреев. Иерусалим, 1988. Т. 1, с. 182–186. Žr. *Atamukas S.* Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV amžiaus iki XX a. pabaigos. Vilnius, 1998.

⁸ 1893 m. žiniaraštis, *LVI*A, f. 517, ap. 1, b. 49, l. 162.

⁹ 1899 m. nurodomas visų prekybai priskirtų įmonių skaičius, t. y. kartu su smulkėmis, smulkiosiomis dirb-

⁵ Материалы, с. 516.

je ir apskrityje prekybos įmonių skaičius siekė 4307¹⁰.

Tolygų įmonių skaičiaus didėjimą rodo tik Vilniaus ir Vilniaus apskrities duomenys. Kitose Vilniaus gubernijos apskrityse matomas įmonių skaičiaus svyravimas (žr. 1 lentelę). Pavyzdžiui, 1896 m. panaikinus propinacijos teisę, 1897 m. liepos 1 d. buvo įvestas valstybinis spiritinių gėrimų pardavinėjimo monopolis¹¹ ir 1896–1897 m. sumažėjo alkoholinių gėrimų prekybos įmonių: 1894 m. Vilniuje ir Vilniaus apskrityje iš viso veikė 42 gildinės¹² įmonės, 1895 m. – 45, 1896 m. – 40, 1897 m. – 24. Atitinkamai Trakuose ir apskrityje – 17, 18, 15, 4; Lydoje ir apskrityje – 16, 14, 13, 1; Švenčionyse ir apskrityje – 8, 8, 6, 2; Ašmenoje ir apskrityje – 15, 15, 17, 3; Vileikoje ir apskrityje – 3, 3, 3, 1; Dysnoje ir apskrityje – 9, 7, 7, 0¹³. Antra vertus, matyt, dėl netikslaus duomenų apdorojimo ar kitų kol kas nežinomų veiksnių 1896 m. ir 1897 m. kai kuriose apskrityse pastebimas mišraus tipo krautuvių skaičius mažėjimas: Trakuose ir apskrityje mišraus tipo

tuvėmis, kepyklomis, skalbyklomis, vaistinėmis, pirtimis ir kt. įmonėmis, teikiančiomis paslaugas už grynus pinigus.

¹⁰ Skaičiuota pagal: 1904 m. žurnalas, LVIA, f. 515, ap. 9, b. 1459, 1460, 1461, 1462, 1523.

¹¹ *Meškauskas K., Puronas V., Meškauskienė M., Jurginis J.* Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu. Vilnius, 1976, p. 207.

¹² Gildinės buvo laikomos įmonės, steigtos pirklių arba asmenų, prekiaujančių pagal I–II kategorijos prekybos liudijimus. I gildijos patentas leido verstis urmo prekyba visoje imperijoje ir mažmenine toje apskrityje, kurioje asmuo išsipirko patentą. II gildijos patentas leido verstis užsienio ir mažmenine prekyba savo apskrityje. Negildinės prekybos įmonės buvo steigiamos smulkiųjų verslininkų, besivertusių tik mažmenine prekyba.

¹³ 1894–1897 m. žiniaraščiai, LVIA, f. 517, ap. 1, b. 132, l. 8–19, 42–43; b. 133, l. 41–54, 78–91; b. 134, l. 9–22, 41–54; b. 135, l. 10–23, 42–55

krautuvių skaičius krito nuo 182 krautuvių 1896 m. iki 144 krautuvių 1897 m.; atitinkamai Lydoje ir apskrityje nuo 192 iki 122, Vileikoje nuo 102 iki 88 mišraus tipo krautuvių. Bet apskritai stacionarios prekybos įmonių daugėjo. 1899 m. visų rūšių prekybos įmonių Vilniuje ir apskrityje jau buvo 3030, Trakuose ir apskrityje – 564, Švenčionyse – 366, Lydoje ir apskrityje – 500, Ašmenoje ir apskrityje – 520, Vileikoje ir apskrityje – 461, Dysnoje ir apskrityje – 519 (žr. 1 lentelę).

Ko gero, kiekybinis stacionarios prekybos tinklo plitimas XIX a. antroje pusėje gali būti sietinas su po 1861 m. reformų atsivėrusiomis ekonominėmis veiklos galimybėmis ir nedideliu vietinių verslininkų kapitalo pajėgumu. Kadangi prekyboje kapitalo apyvarta buvo greitesnė nei gamyboje, o pelnas – didesnis¹⁴, tad labiau apsimokėjo steigti prekybos, o ne gamybos įmones.

Gamybos organizavimas visuomet reikalauja didesnių investicijų: įrengti tinkamas patalpas, įsigyti darbo įrankių ar technikos, pasamdyti darbininkų ir netgi juos mokyti ir pan. Prekybos įmonėms steigti reikėjo mažiau lėšų. Verslui pradėti užteko išsinuomoti patalpas, užsipirkti nedidelį kiekį prekių iš urminių sandėlių, įsteigtų čia pat miestelyje, ar iš didesnių miestų parduotuvių, su kuriomis prekybos įmonių savininkai bendradarbiavo (taip pat, šalių susitarimu, prekių iš stambesnės įmonės savininkų buvo galima paimti komisiniais pagrindais, t. y. atsiskaityti su tiekėju pardavus produkciją).

¹⁴ *Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A.* Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos, p. 282.

Kita stacionarios prekybos tinklo plitimo priežastis sietina su nuolatine pramonės įmonių būtinybe parduoti prekes, tokio tinklo gaminamai produkcijai plitimu net ir atokesnėse vietovėse ir didėjančiais gyventojų poreikiais; taip pat su žemės ūkio komercializavimu, miestiečių atsisakymu žemės ūkio verslų, su miestų gyventojų ir bendro gyventojų skaičiaus didėjimu.

Minėtos aplinkybės didino maisto produktų vartojimą, gamybos priemonių, darbo įrankių, namų apyvokos ir kt. pramonės prekių paklausą, kartu skatino spartinti žemės ūkio produkcijos ir fabrikinę gamybą. Tai savo ruožtu lėmė vidaus rinkos plėtrą, turėjo įtakos prekybos augimui ir jos struktūros pokyčiams. Išnešiotajai, metinės mugės ir netgi savaitiniai turgūs dėl nepastovaus darbo grafiko nebetenkino ir didėjančių gyventojų poreikių, ir pramonės produkcijos keliamų reikalavimų nuolat realizuoti prekes¹⁵. Tiems poreikiams patenkinti buvo steigiami vis daugiau kasdien dirbančių stacionarios prekybos įmonių, prekiaujančių ir maisto produktais, ir pramoninėmis plataus vartojimo prekėmis.

Be to, netgi smulkios ir prastai sutvarkytos krautuvės buvo labiau pritaikytos prekybai nei palapinės ar kioskai (o ką jau kalbėti apie prekybą turguose): pirmosios turėjo įėjimą ir laisvą erdvę priešais prekystalį vartotojui aptarnauti, prekių laikymo sąlygos buvo geresnės, tad prekės mažiau susidėvėdavo, nes jų nereikėdavo kaskart dėlioti ant prekystalio, o pasibaigus darbui krauti į maišus. Pati prekyba

krautuvėse buvo mažiau priklausoma nuo oro sąlygų, kai stiprūs lietūs, žiemos šalčiai ar pusnys atgrasindavo pirkėjus, o prekiaujantys kioskuose, palapinėse ar tiesiog iš vežimų prekeiviai būdavo priversti išsiskirstyti.

Krautuvių skaičiaus didėjimo dinamika gubernijų administraciniuose ir apskričių centruose, miestuose ir miesteliuose, gyvenvietėse ir kaimuose buvo netolygi. Kaip žinoma, miestai buvo labiau ekonomiškai priklausomi nei kaimai ar miesteliai. Pastarųjų gyventojai apsirūpindami mažiau priklausė nuo ekonominių rinkos mainų ir įsigydavo tik ūkyje negaminamos ar atvežtinės produkcijos. Miestuose priešingai – dauguma gyventojų visa, kas būtinausia išgyvenimui, galėjo tik nusipirkti. Miestams prekyba buvo svarbiausias apsirūpinimo šaltinis. Be to, miestas suvartodavo daugiau, nes čia ir gyventojų buvo daugiau, ir poreikiai kur kas didesni nei miesteliuose ar kaimuose.

Šiuo požiūriu ypač išsiskirdavo imperijos gubernijų ir generalgubernatorystės centrai. Šiuos raidos parametrų skirtumus XIX a. antroje pusėje–XX a. pradžioje Lietuvos ir Baltarusijos teritorijoje ryškiausiai iliustruoja Vilnius – ekonominis, administracinis ir kultūros centras, kuris taip pat buvo ir stambiausias to meto stacionarios prekybos centras, o nuo XIX a. antros pusės, tapęs stambiausiu geležinkelio mazgu, gyventojų skaičiumi (žr. 2 lentelę) pralenkė kitus gubernijos miestus. Todėl nenuostabu, kad šiam gausiam būriui vartotojų patenkinti Vilniuje susitelkė daugiausia stacionarios prekybos įmonių, kuriose ir prekių asortimentas (ypač tai pasakytina apie namų apyvokos, dekor,

¹⁵ *Ambrulevičiūtė A.* Mugės ir jų vaidmuo prekybos struktūroje Vilniaus ir Kauno gubernijose 1861–1914 metais // Lietuvos istorijos studijos. 2007, t. 19, p. 33.

madingų drabužių bei prabangos dalykų parduotuves) buvo įvairesnis nei kituose gubernijos miestuose ir miesteliuose (prekių asortimento pokyčiai bus nagrinėjami kitame straipsnyje).

Pateikti duomenys rodo didžiulį Vilniaus ir jo apskrities atotrūkį nuo kitų Vilniaus gubernijos miestų ir jų apskričių: 1888 m. Vilniuje ir Vilniaus apskrityje iš viso veikė 1079 stacionarios prekybos įmonės arba 38,7 proc. visų Vilniaus gubernijos prekybos įmonių. Atitinkamai Trakuose ir apskrityje – 329 arba 11,8 proc., Lydoje ir apskrityje – 299 arba 10,7 proc., Ašmenoje ir apskrityje – 224 arba 8 proc., Švenčionyse ir apskrityje – 172, arba 6,1 proc., Vileikoje ir apskrityje – 349 arba 12,5 proc., Dysnoje ir apskrityje – 331 arba 11,8 proc. visų Vilniaus gubernijos stacionarios prekybos įmonių. Atitinkamai 1896 m. Vilniuje ir apskrityje veikė 1602 arba 42,1 proc., Trakuose ir apskrityje – 400 arba 10,5 proc., Lydoje ir apskrityje – 458 arba 12 proc., Švenčionyse ir apskrityje – 254 arba 6,7 proc., Ašmenoje ir apskrityje – 354 arba 9,3 proc., Vileikoje ir apskrityje – 352 arba 8,5 proc., Dysnoje ir apskrityje – 414 arba 10,9 proc. (plačiau žr. 1 lentelę). Kaip matyti, Vilniuje ir apskrityje buvo susitelkę apie 40 proc. visų Vilniaus gubernijos stacionarios prekybos įmonių, o kitoms šešioms Vilniaus gubernijos apskritims teko apie 60 proc. visų gubernijos krautuvų, t. y. vidutiniškai po 10 proc. kiekvienai.

Stacionarios prekybos tinklo dinamiką Vilniuje rodo šie duomenys: 1851 m. Vilniuje buvo 52 369 gyventojai, 1850 m. veikė 690 krautuvų, vadinasi, 1851 m. viena krautuvė aptarnavo apie 76 gyven-

tojus; 1870 m. buvo 64 217 gyventojų, 1869 m. veikė 727 krautuvės, tad 1870 m. viena krautuvė aptarnavo apie 88 gyventojus; 1897 m. buvo 154 500 gyventojų ir veikė 1381* krautuvė, t. y. viena krautuvė aptarnavo 111 gyventojų, bet jau 1904 m. vienai krautuvei teko apie 46 gyventojus (1904 m. veikė 3561 krautuvė, o 1902 m. buvo 165 547 gyventojai)¹⁶.

Vilniuje ir Vilniaus apskrityje per 1888–1904 m. prekybos įmonių skaičius padidėjo beveik keturis kartus: nuo 1079 iki 4307 (žr. 1 lentelę). Tačiau tai vyko daugiausia Vilniaus mieste. Vilniaus apskrities miesteliuose ir gyvenvietėse spartaus stacionarios prekybos įmonių daugėjimo nebuvo. Turimi duomenys leidžia daryti prielaidą, kad XIX a. septintajame–devintajame dešimtmetyje stacionarios prekybos tinklas Vilniaus apskrities miesteliuose ir gyvenvietėse vis dar buvo retas (žr. 3 ir 4 lenteles). Menką tinklo plėtrą lėmė kelios priežastys. Pirmiausia agrarinių verslų vyravimas miesteliuose ir gyvenvietėse netgi pirmais poreforminiais dešimtmečiais leido gyventojams visiškai patenkinti vidinius savo šeimos poreikius minimaliomis išlaidomis. Negaminamų ūkyje prekių buvo galima įsigyti iš amatininkų, kurie „turguose ir mugėse dirbinius pardavinė-

* 1897 m. Vilniuje ir Vilniaus apskrityje iš viso veikė 1614 gildinių ir negildinių prekybos įmonių, iš jų Vilniaus apskrityje buvo 233, tad apytiksliai galima teigti, jog Vilniuje iš viso buvo 1381 įmonė. Apskaičiuota remiantis: 1897 m. žiniaraštis, LVIA, f. 517, ap. 1, b. 135, l. 10–22, 42–55; 1897 m. apskaitos knyga, ten pat, f. 515, ap. 9, b. 1251, l. 1–87.

¹⁶ ПКБГ на 1851 год, с. 44–45; ПКБГ на 1871 год, XXVI lentelė; Vilniaus gubernijos gildinių ir negildinių prekybos įmonių, mokačių mažmeninė rinkliava, 1897 m. žiniaraščiai, LVIA, f. 517, ap. 1, b. 135, l. 10–22, 42–55; 1904 m. žiniaraštis, ten pat, f. 515, ap. 9, b. 1459, 1460, 1461.

1 lentelė. *Stacionarių prekybos įmonių daugėjimo dinamika Vilniaus gubernijoje*¹⁷

Metai	Miestas ir apskritys							Iš viso (100 proc.)
	Vilnius	Trakai	Švenčionys	Lyda	Ašmena	Vileika	Dysna	
1873	280*	?	?	?	?	?	?	?
1874	276*	?	?	?	?	?	?	?
1876	?	?	?	?	198	?	?	?
1885	322*	13*	?	?	13*	15*	?	?
1886	342*	32*	29*	19*	16*	32*	55*	525*
1887**	343*	35*	33*	18*	14*	27*	50*	520*
1888	1079 (38,7 proc.)	329 (11,8 proc.)	172 (6,1 proc.)	299 (10,7 proc.)	224 (8 proc.)	349 (12,5 proc.)	331 (11,8 proc.)	2783
1891	1249 (39,05 proc.)	335 (10,5 proc.)	232 (7,25 proc.)	389 (12,2 proc.)	251 (7,8 proc.)	313 (9,8 proc.)	429 (13,4 proc.)	3198
1892	1271 (39,2 proc.)	387 (12,2 proc.)	242 (7,9 proc.)	391 (12,5 proc.)	260 (8,3 proc.)	310 (9,9 proc.)	314 (10 proc.)	3175
1893	1436 (42 proc.)	409 (11,7 proc.)	254 (7,2 proc.)	383 (10,9 proc.)	271 (7,7 proc.)	315 (9 proc.)	418 (12 proc.)	3486
1894	1569 (42,9 proc.)	420 (11,5 proc.)	248 (6,8 proc.)	387 (10,6 proc.)	300 (8,2 proc.)	313 (8,6 proc.)	419 (11,4 proc.)	3656
1895	1589 (40,8 proc.)	412 (10,6 proc.)	274 (7 proc.)	403 (10,3 proc.)	432 (11,1 proc.)	357 (9,2 proc.)	428 (11 proc.)	3895
1896	1602 (42,1 proc.)	400 (10,5 proc.)	254 (6,7 proc.)	458 (12 proc.)	354 (9,3 proc.)	325 (8,5 proc.)	414 (10,9 proc.)	3807
1897	1614 (44,7 proc.)	344 (9,5 proc.)	248 (6,9 proc.)	338 (9,4 proc.)	343 (9,5 proc.)	287 (7,9 proc.)	437 (12,1 proc.)	3611
1899	3030 (50,8 proc.)	564 (9,5 proc.)	366 (6,1 proc.)	500 (8,5 proc.)	520 (8,7 proc.)	461 (7,7 proc.)	519 (8,7 proc.)	5960
1902	?	?	?	?	?	?	416***	?
1904	4307	?	?	?	?	?	?	?

* 1885, 1886, 1887 m. turbūt tik gildinės įmonės.

** Vilnius, 1889 m. duomenys.

*** duomenys gali būti neišsamūs, nes galbūt neįtrauktos visos apskritys.

2 lentelė. *Vilniaus gubernijos gyventojų skaičiaus didėjimo dinamika miestuose*¹⁸

Metai	Miestai						
	Vilnius	Trakai	Švenčionys	Lyda	Vileika	Dysna	Ašmena
1851	52 369	4 656	6 594	4 120	2 036	5 190	3 082
1870	64 217	2 119	5 854	3 333	2 953	6 111	4 560
1873	77 188	2 166	6 575	3 555	3 301	6 190	4 948
1875	84 409	2 119	6 801	3 744	3 357	6 280	5 093
1877	87 220	2 186	6 920	3 866	3 608	6 646	5 038
1878	88 005	2 205	6 941	3 894	3 609	6 651	5 042
1891	102 845	2 455	8 517	8 123	4 012	8 250	4 567
1892	102 845	2 455	8 819	8 123	4 012	8 250	4 567
1895	?	?	?	?	?	?	5 516
1901	162 633	3 710	6 359	10 206	3 649	6 779	7 506
1902	165 547	3 784	6 543	10 306	3 744	7 010	7 662

V. Jacunskio duomenimis, Vilniuje 1811 m. buvo 56 300 gyventojų, 1833 m. – 35 600, 1845 m. – 54 200, 1856 m. – 45 700, 1863 m. – 69 400, 1875 m. – 82 700, 1897 m. – 154 500, 1914 m. – 203 800 gyventojų. Žr.: Яцунский В. К. Экономические связи Прибалтики с Россией в эпоху капитализма. Вильнюс, 1955, с. 69, 76–77.

¹⁷ Lentelė sudaryta remiantis: 1873, 1874, 1876, 1885–1889, 1891–1897, 1899, 1902, 1904 m. Vilniaus gubernijos prekybos ir pramonės įmonių patikrinimo žurnalų, apskaitos knygų, įmonių sąrašų duomenimis, LVIA, f. 515, ap. 9, b. 633, 642, 846, 1459–1461, 1523; LVIA, f. 517, ap. 1, b. 11, 91, 129, 134, 135, 137, 138, 142–144, 147, 149, 153–156, 182–184, 202–204, 223–225, 243–245, 264–266, 284, 285, 1125, 1127, 1128, 1668, 1738.

¹⁸ Žr.: ПКВГ на 1852 год, с. 117; ПКВГ на 1872 год, с. IV; ПКВГ на 1875 год, с. VII; ПКВГ на 1877 год, с. VI; ПКВГ на 1879 год, с. VI; ПКВГ на 1880 год, с. VI; Виленский календарь на 1892 г., с. 123; на 1893 г., с. 129; на 1902 г., с. 129; на 1903 г., с. 131; 1895 м. Ашменос apskritys ekonominė apžvalga, LVIA, 517, ap. 1, b. 133, l. 4a.

3 lentelė. *Stacionarios prekybos tinklo plėtros dinamika Vilniaus apskrities gyvenvietėse*¹⁹

Metai	Vietovių pavadinimai								
	Giedraičiai	Pabradė	Riešė	Varnėnai	Paberžė	Inturkė	Turgeliai	Gelvonai	Lavoriškės
1874				15					
1893	9	4	?	10	4	4	?	?	?
1897	?	1	?	10	12	6	3	6	?
1898	17	4	1	11	8	6	6	5	4
1900	24	8	?	?	14	?	?	10	?
1904	22	18	16	15	15	13	14	13	6

4 lentelė. *Stacionarios prekybos tinklo plėtros dinamika Vilniaus apskrities miesteliuose*²⁰

Metai	Vietovių pavadinimai							
	Naujoji Vilnia	Molėtai	Širvintos	Mikailiškės	Nemenčinė	Maišiagala	Krėva	Musninkai
1874	?	20	14	?	?	?	?	?
1884	?	?	?	?	?	?	8	?
1893	?	?	9	?	?	?	?	?
1897	?	18	19	8	17	9	?	5
1898	?	19	21	11	18	13	29*	6
1900	?	53	42	?	29	21	26	10
1904	61	53	46	37	?	31	25	23

* 1899 m. duomenys.

davo už pinigų, o perkant iš namų, imdavo ir natūra (rugiais, kviečiais, bulvėmis, linų pluoštu, vilnomis, paršiukais)²¹. Todėl ilgą laiką miesteliuose ir gyvenvietėse galėjo išsilaikyti natūriniam ūkiui būdinga mainų sistema.

Antra vertus, septintuoju–devintuoju dešimtmečiais menką stacionarios prekybos tinklo išsivystymą miesteliuose lėmė žemės ūkio gamybos padėtis. Pirmais reforminiais dešimtmečiais žemės ūkis dar nebuvo komercializavęsis, gyventojų

perkamoji galia buvo menka ir valstiečio ūkis stengėsi maksimaliai patenkinti savo vidinius poreikius. Tarkim, septintuoju dešimtmečiu audimo pramonės plėtrą Lietuvoje stabdė nepaprastai paplitę naminiai audimo verslai. Esant mažai kaimo perkamajai galiai, valstiečiai tenkinosi daugiausia naminiais audiniais²². Tas pats pasakytina ir apie kitus pačių valstiečių ūkiuose gaminamus kasdienio vartojimo dalykus (maistą, medžio ir molio dirbinius, audinius, įrankius ir pan.). Tačiau valstiečių ūkių orientavimasis į gamybą rinkai ardė natūrinį ūkį ir didino gatavų maisto produktų bei kitų pramoniniu būdu pagamintų prekių vartojimą (buvo sutaupoma laiko, mažėjo prekių savikaina, gerėjo prekių kokybė).

¹⁹ Lentelė sudaryta remiantis Prekybos ir pramonės įmonių 1874, 1893, 1897, 1898, 1900, 1904 m. patikrinimo žurnalų duomenimis: LVIA, f. 515, ap. 9, b. 641, 1169, 1251, 1299, 1433, 1462; LVIA, f. 517, ap. 1, b. 1141, 1146, 1744, 1745.

²⁰ Lentelė sudaryta remiantis Prekybos ir pramonės įmonių 1874, 1884, 1893, 1897, 1898, 1900, 1904 m. patikrinimo žurnalų duomenimis: LVIA, f. 515, ap. 9, b. 641, 660, 1169, 1251, 1263, 1299, 1306, 1307, 1377, 1431, 1433, 1462; f. 517, ap. 1, b. 1141, 1744.

²¹ Kudirka J., Milius V., Vyšniauskaitė A. Valstiečių verslai. Vilnius, 1983, p. 70.

²² Meškauskas K., Puronas V., Meškauskienė M., Jurginis J. Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu, p. 69.

Stacionarios prekybos įmonių Vilniaus apskrities miesteliuose ir gyvenvietėse sparčiau daugėjo nuo devintojo dešimtmečio, kai gerokai padidėjo pramonės produkcijos apimtys²³ ir išplito žemės ūkio komercializavimas²⁴; kai, pasikeitus gamybos pobūdžiui ir vartojimų reikmenų asortimentui, tradicijų palaikomas miestų ir miestelių, ypač kaimų, gyvenimas ėmė keistis; kai, vis daugiau vartojant, plėtėsi pramoninių plataus vartojimo reikmenų ir maisto produktų realizavimo rinka. Kartu išaugo kaimo gyventojų vartojimas ir padidėjo krautuvių poreikis kaimuose. XIX a. pabaigoje krautuvių kaimuose ir gyvenvietėse padaugėjo – beveik visuose kaimuose jau veikė nors po vieną krautuvę. Be abejo, atskirame kaime krautuvių skaičius tik retais atvejais netgi XX a. pradžioje siekė 5. Dažniausiai veisdavo 1–2 krautuvės (metinė tokių krautuvėlių apyvarta dažniausiai siekdavo 200 rublių²⁵). Jų, matyt, užteko patenkinti kasdienius gyventojų poreikius, nes dėl mažo gyventojų skaičiaus kaimuose ir kuklesnių poreikių stacionarios prekybos įmonės buvo racionaliau steigti miesteliuose – savivaldų apskričių ir aplinkinių kaimų traukos centruose, į kuriuos suvažiudavo aplinkinių kaimų gyventojai ir kuriuose vartojimo poreikiai bei gyventojų skaičius buvo užtektinai dideli, kad galėtų užtikrinti krautuvėms nuolatinę veiklą.

Tradiciškai krautuvės buvo steigiamos šalia turgaus aikščių, kurios dažniausiai užimdavo centrinę miestų ir miestelių dalį,

²³ *Meškauskas K., Puronas V., Meškauskienė M., Jurginis J.* Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu, p. 161.

²⁴ Plačiau žr. *Мулявичюс Л., Ючас М.* Некоторые вопросы генезиса капитализма в Литве. Вильнюс, 1968, с. 78–97.

²⁵ Nemenčinės valsčiaus 1900 m. patikrinimo žurnalas, LVIA, f. 515, ap. 9, b. 1365, l. 15a.

arba įsikurdavo gyvybingiausiose miestų ir miestelių vietose. Miesteliuose ir gyvenvietėse krautuvės ilgesnį laiką telkėsi šalia turgaus, rotušės ar bažnyčios aikščių. Tačiau plečiantis stacionarios prekybos tinklui, prekybos įmonės pradėta steigti nuosavuose namuose ar privačių namų patalpose, skirtose nuomoti. Kainos (jos, matyt, priklausė nuo vietos ir patalpų pločio) buvo įvairios – apskrities miesteliuose apie 20 rb per mėnesį, Vilniuje – nuo 65 rb iki 1000 rb per mėnesį²⁶. Pirmenybė buvo teikiama centrinėms gatvėms, kuriose prekybos apyvarta buvo gerokai didesnė ir kūrėsi stambesnės bei modernesnės įmonės. Pavyzdžiui, dabartinėse Vilniaus Didžiojoje ir Pilies gatvėse XX a. pradžioje pasitaikydavo tokių namų, kuriuose buvo net po 24 įvairios paskirties parduotuves ir krautuves, kurios turėjo patalpas prekėms sandėliuoti²⁷. Čia prekės gulėjo lentynose, buvo išpuoštos vitrinos, įrengtas patalpų apšvietimas, virš durų – reklaminės iškabos, nurodančios krautuvės paskirtį.

Miesteliuose, gyvenvietėse, miestų šalutinėse gatvėse ir ypač kaimuose vyravo smulkios ir ne tokios patrauklios krautuvės, nes dauguma savininkų vengė investuoti pinigus į jų modernizavimą, kadangi tai vargu ar būtų padidinę pajamas, užtat papildomos išlaidos remontui, šildymui, apšvietimui buvo akivaizdžios²⁸. Tokių krautuvių inventorius dažniausiai būdavo prastos kokybės, apšvietimas silpnas, reklaminės iškabos niūrios arba visai neakabinamos, patalpos – ankštos (pvz., Šedu-

²⁶ Отчет города Вильно за 1908–1913 год.

²⁷ Ten pat.

²⁸ *Половников А. П.* Торговля в старой России. Москва, 1958, с. 80.

voje turgaus aikštėje 28 krautuvės stovėjo sujungtos dviem eilėmis; vienos krautuvės ilgis – 4,4 m, plotis – 2,1 m, aukštis – 3,2 m; visos su dviverėmis durimis²⁹) ir tik nedaugelis jų turėjo šildymą. Nemaža dalis tokių vadinamųjų krautuvių patalpų netgi nebuvo pritaikytos prekiauti, o prekės tieiog būdavo sukrautos kampe³⁰. Pasitai-kydavo prekybos taškų, caro valdininkų įvardytų kaip „patalpa, prikrauta smulkių prekių, nepanaši į kambarį“³¹.

XIX a. paskutinio dešimtmečio duomenimis, tik retais atvejais Vilniuje pasi-taikydavo krautuvių, kuriose prekių būta už 3000 rb, o turtingiausių apskričių cen-trinių miestų ir miestelių krautuvių pre-kių vertė neviršydavo 500 rublių. Buvo ir tokių, kurių prekių vertė siekdavo 20–30 rublių (tai patvirtina ir kitas šaltinis: „[...] Jų [krautuvėlių] prekių vertė 20–30 rb ir tai vienintelis dažniausiai gausios šeimos pragyvenimo šaltinis. Dieve mano, koks skurdas!“³²). Smulkiausiose krautuvėlėse ir kioskuose prekių būta vos už 5 rb³³.

Žinoma, 5 rb kapitalas nebuvo didelė in-vesticija į verslą ir tokių įmonių savinin-kams prekyba, matyt, buvo tik papildomas pajamų šaltinis greta kokio nors amato ar kitos veiklos. Tačiau 20–30 rb kapitalas jau

buvo svari investicija į verslą, nes smulkių įmonių savininkams nebuvo reikalo vienu sykiu laikyti didelį prekių kiekį.

Pardavę vieną ar kitą prekę, savininkai galėjo papildyti krautuvės asortimentą rei-kiamo preke iš stambesnės įmonės savinin-ko, sandėlio ir pan. Kita vertus, savininkai vengė laikyti didelį prekių kiekį krautuvė-je, nes tuomet reikėtų deklaruoti didesnes verslo pajamas ir atitinkamai mokėti di-desnius verslo mokesčius, kurie priklausė nuo prekybos apyvartos. Todėl prekių vertė krautuvėse tikrai nedaug pasako apie tikrąjį prekybos mastą. Stacionaraus mažmeni-nės prekybos tinklo mastą veikiau atspindi krautuvių metinės apyvartos duomenys.

Vilniuje stambesnių negildinių krautu-vių metinė apyvarta 1893 m. dažniausiai siekdavo 10 000–15 000 rb, stambesnių gildinių – vidutiniškai 20 000 rb (pasitai-kydavo gildinių parduotuvių, kurių apyvarta buvo 50 000 rb ir daugiau), vidutinių negil-dinių – 4000–6000 rb, vidutinių gildinių – 10 000 rb.

Kadangi pirmiau minėto šaltinio autorius apibūdina smulkesnių ir vidutinių prekybos įmonių (лавка, мелочная лавка) padėtį³⁴, manytina, jog kalbama apie įmones, kurių apyvarta buvo apie 20 000 rb per metus. Vadinasi, Vilniuje stambesnėse krautuvėse kapitalas apsisukdavo per 54 dienas arba 6,7 karto per metus*. Krautuvėse, kurių kapitalas buvo 3000 rb ir 10 000 rb meti-nė apyvarta, kapitalas apsisukdavo per 108 dienas arba 3,3 karto per metus. Vidutinių įmonių (kapitalas – 500 rb ir metinė apyvar-

²⁹ Telšių apskrities Šeduvos miestelio valstybei priklausančių krautuvių aprašymas, sudarytas 1873 m. liepos 1 d., LVIA, f. 525, ap. 1, b. 1623, l. 11.

³⁰ Butrimonių miestelio 1884 ir 1886 m. žurnalai, ten pat, f. 515, ap. 9, b. 664, 770.

³¹ Vilniaus miesto 1881 m. žiniaraštis, ten pat, f. 517, ap. 1, b. 946, l. 3a, 6a, 31a.

³² Cituojama pagal *Кандель Ф., Очерки времен и событий. Из истории евреев*, c. 182–186. Žr. *Atamu-kas S. Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV amžiaus iki XX a. pabaigos*.

³³ Dysnos gyventojų 1899 m. prašymas dėl materia-linės paramos, LVIA, f. 515, ap. 9, b. 117, l. 68; 1893 m. žiniaraštis, ten pat, f. 517, ap. 1, b. 49, l. 108.

³⁴ Ten pat.

* Skaičiuota: $(3000 \times 360) : 20000 = 54$; čia 3000 – įmonės kapitalas (rubliais), 360 – darbo dienų skaičius per metus, 20000 – metinė įmonės apyvarta (rubliais), 54 – dienų, per kurias kapitalas padaro apyvartą, skaičius.

ta – 4000–6000 rb) – per 30–45 dienas arba 8–12 kartų per metus.

Vilniaus apskrities miesteliuose didžiausių krautuvių (turint galvoje, kad jų kapitalas būdavo iki 500 rb) apyvarta siekdavo 10 000 rb per metus, vidutinių (jų kapitalas taip pat 500 rb) – 3000–6000 rb, smulkių (kapitalas – 20–30 rb) – 1000–2000 rb per metus, taigi stambių krautuvių kapitalas apsisukdavo per 18 dienų arba 20 kartų per metus, vidutinių – per 30–60 dienų arba 10–12 kartų per metus. Smulkių, kurių metinė apyvarta 1000 rb ir kapitalas 20 rb – apsisukdavo per 7,2 dienas arba 50 kartų per metus, kurių metinė apyvarta 1000 rb ir kapitalas 30 rb – apsisukdavo per 10,8 dienas arba 33,3 karto per metus; kurių kapitalas 20 rb ir metinė apyvarta 2000 rb – per 3,6 dienas arba 100 kartų per metus; kurių metinė apyvarta 2000 rb ir kapitalas 30 rb – per 5,4 dienas arba 66,6 karto per metus.

Vadinasi, kuo mažesnis buvo kapitalas, tuo greitesnė buvo jo apyvarta, netgi – kuo mažesnis buvo kapitalas, tuo didesnis buvo pelno procentas. Žinant, kad vidutiniškai metinis pelnas siekdavo 10 proc. metinės apyvartos, apytiksliais skaičiavimais išeina, jog 3000 rb kapitalas duodavo 2000 rb pelno arba 66 proc. per metus, 500 rb kapitalas – 300–600 rb pelno arba 60–120 proc. per metus, o 30 rb kapitalas – net iki 333 proc. pelno.

Tačiau smulkių įmonių metinis pelnas, nors ir siekdavo 300 proc., būdavo tik 60–100 rb ar dar mažiau. Nors šios sumos

tuometinėmis kainomis³⁵ užtektų vienam žmogui, netgi neturinčiam savo ūkio, ne tik prasimaitinti, bet ir socialiai prisivalgyti, vis dėlto keturių ar penkių narių šeimai šių pinigų vargiai užtektų.

Vidutiniškai Vilniaus gubernijos darbininkas, 1886 m. statistiniais duomenimis, per metus uždirbdavo: vyras – 251,04 rb; moteris – 110,4 rb; nepilnametis – 41,28 rb³⁶; 1899 m., priklausomai nuo gamybos pobūdžio – nuo 173 iki 475 rb per metus (kilus 1900–1903 m. krizei, uždarbis sumažėjo iki 100–185 rb per metus)³⁷. Taigi, lyginant darbininkų ir smulkiųjų verslininkų įplaukas, kyla abejonių, ar tokia prekybos įmonių apyvarta atspindi tikrovę, nes, atsižvelgiant į tai, kad prekybininkai retai pateikdavo tikrus duomenis, galima manyti, jog jų pajamos buvo didesnės arba tokios krautuvės savininkams buvo tik papildomas pajamų šaltinis. Antraip prekybos įmonių skaičius XIX a. antroje pusėje vargu ar būtų didėjęs.

Smulkių ir vidutinių įmonių vyravimą Vilniuje ir Vilniaus apskrityje paaiškina ne tik tai, kad čia, kaip ir kitose Rusijos imperijos gubernijose, stambaus kapitalo pranašumai smulkiesiems prekybininkams būdavo neprieinami³⁸, o nedidelis kapitalas buvo prieinamas didesniai verslininkų skaičiui, bet ir tai, kad vidutinių ir smulkių prekybos įmonių apyvarta buvo daug greitesnė nei stambiose įmonėse, o nedidelis investuojamas kapitalas užtikrindavo vers-

0,25 rb, kilogramas kruopų – 0,12 rb, kilogramas manų kruopų – 0,15 rb, kilogramas cukraus – 0,33 rb, 60 vnt. silkių – 2,2 rb. Žr. LVIA, f. 948, ap. 1, b. 2, l. 12–21.

³⁶ ПКВГ на 1888 год, с. 114.

³⁷ *Merksys V.* Vilniaus darbininkų padėtis 1900–1904 metais // LTSR MAD, Serija A, 1957, t. 2, p. 44–45.

³⁸ *Паловников А. П.* Торговля в старой России, с. 83.

lininkui ir jo šeimai nors nelabai prabangu, bet stabilų pragyvenimą.

Antra vertus, stambios įmonės steigimas visuomet reikalauja didesnių investicijų. Smulkios įmonės steigimas tokių investicijų nereikalavo. Čia netgi nebuvo samdomųjų darbininkų, nes prekiauti spėdavo patys savininkai ar jų šeimos nariai. Išlaidos patalpoms nuomotis, prekėms pirkti buvo dešimteriopai mažesnės, kartais – jei krautuvė būdavo steigiama nuosavame name, o prekės imamos komisiniais pagrindais – šių išlaidų nebūdavo visai. Juo labiau kad smulkiesiems verslininkams stambesnių prekybos įmonių savininkai mielai teikdavo prekes skolon, nes pastariesiems (norint padidinti kapitalo apyvartą) buvo paranku turėti daugiau priklausomų nuo jų prekybos tinklo įmonių. Nesuinteresuotos mažesnių savarakiškų įmonių klestėjimu ir siekdamas jas nukonkuruoti, nuo XIX a. pabaigos beveik visos stambios prekybos įmonės kūrė priklausomų įmonių tinklą³⁹.

Trečia, esant ribotai vidaus vartojimo rinkai ir didelei prekybininkų konkurencijai, siekdami išlaikyti klientus, krautuvių savininkai privalėjo nuolat turėti paklausių prekę. Stambiose įmonėse tai daryti sudėtingiau, nes lėta kapitalo apyvarta (kapitalas spėdavo apsisukti 3–7 kartus per metus) ir didelės investuojamo kapitalo sumos sulėtindavo kapitalo grąžą. Tuomet (ištikus nesėkmei) savininkui būdavo sunkiau realizuoti nelikvidus ir atnaujinti krautuvės asortimentą. O vidutinėse įmonėse kapitalas apsisukdavo 8–12 kartų per metus,

smulkiose – net iki 100 kartų per metus, vadinasi, apyvarta buvo greitesnė ir investuojamas kapitalas sugrįždavo greičiau. Be to, investuojamas kapitalas ir turimų prekių kiekis buvo nedideli, tad ir rizika buvo mažesnė, nes prekės arba visai neužsiguldavo, arba, sumažėjus paklausai, nelikvidų likučiai buvo nedideli ir verslininkai patirdavo mažesnius nuostolius.

Matyt, smulkių bei vidutinių įmonių vyravimą paaiškina tai, kad stambių prekybos įmonių išlaikymas siejosi su didesnėmis išlaidomis ir palyginti nedideliu pelnu, o svarbiausia – su didesne rizika, nes ištikus nesėkmei nelikvidų (kuriuos tekdavo pardavinėti savikaina arba dar mažesnėmis kainomis) kiekis stambiose įmonėse visuomet yra didesnis. Smulkių ir vidutinių įmonių išlaikymas nereikalavo nei didelių investicijų, nei didelių išlaidų patalpoms ir inventoriui atnaujinti, nei samdomų darbininkų. Šių įmonių savininkai galėjo greičiau reaguoti į poreikių pokyčius rinkoje, nuolat atnaujinti prekių asortimentą ir beveik nerizikuodavo investuodami kapitalą į naujas mažai žinomas rinkoje prekes. Smulkių ir vidutinių įmonių vyravimą paaiškina subjektyvūs asmeniniai verslininkų siekiai didinti pelną, smulkių ir vidutinių prekybos įmonių vyravimas rodo, kad bendra vidaus rinka tebesiformavo, o visuomenė padarė pirmus svarius žingsnius į pramoninės visuomenės pakopą.

Išvados

1) Pradėjus fabrikuose gaminti daugiau plataus vartojimo prekių, kilo poreikis sukurti ir masinį prekių pardavimo tinklą, kuris gamybos įmonėms užtikrintų galimybes nuolat parduoti prekes. Tiems porei-

³⁹ 1893 m žiniaraštis, LVIA, f. 517. ap. 1. b. 49, l. 64.

kiamis tenkinti labiausiai tiko stacionarios prekybos tinklas, nes tradicinės prekybos formos (mugės, turgūs, išvežiojimas ar išnešiojimas) dėl nepastovaus darbo grafiko to užtikrinti negalėjo.

2) Mažmeninėje prekyboje tuos pokyčius sąlygojo eilinio vartotojo poreikių tenkinimo būdai – pakeisti prekybos įmonių darbo grafiką ir išplėsti kasdienės stacionarios prekybos tinklą. Tačiau masinės gamybos prekių pardavimo tinklas Vilniuje ir apskrityje XIX a. antroje pusėje kūrėsi netolygiai, priklausė nuo įvairių veiksnių (pramonės augimo, žemės ūkio komercializacijos, gyventojų poreikių ir gyventojų skaičiaus didėjimo etc.).

3) Pirmais poreforminiais dešimtmečiais ypatingų prekybos struktūros pokyčių neįvyko: stacionarių prekybos įmonių daugėjo pamažu. Daugiausia prekybos įmonių

buvo steigiami Vilniuje. Vilniaus apskrities miesteliuose, kaimuose ir gyvenvietėse XIX a. septintajame–devintajame dešimtmetyje stacionarios prekybos tinklas vis dar buvo retas, nes pirmais poreforminiais dešimtmečiais žemės ūkis dar nebuvo komercializavęsis, gyventojų perkamoji galia buvo menka ir valstiečio ūkis stengėsi maksimaliai patenkinti savo šeimos vidinius poreikius mažiausiomis išlaidomis.

4) Tinklo plitimas ir stabilizacija prasidėjo apie devintojo dešimtmečio vidurį, kai padidėjo pramonės gamybos apimtis ir paspartėjo žemės ūkio komercializavimas, išryškėjo gamybos specializacija. Nors 1888–1904 m. prekybos įmonių skaičius padidėjo beveik keturis kartus, vis dar vyravo smulkios ir vidutinės prekybos įmonės, kurios rodo, kad bendra vidaus rinka tebesiformavo.

EXPANSION OF A STATIONARY RETAIL TRADING NETWORK IN VILNIUS AND THE VILNIUS DISTRICT IN 1861–1904

Aelita Ambrulevičiūtė

S u m m a r y

From local point of view, Vilnius city and its suburb was chosen to analyze stationary trading development process. Vilnius, city which is the center of gubernatorial and general gubernatorial, in 19th century became biggest Russian imperial North-West Land retail trade center, and therefore clearly shows stationary retail trade net development and citizens need changes at Lithuanian and Byelorussia territory, when industrial manufacture extended from 19th century II half till beginning of 20th century.

Organization of trade net in Lithuania started at same time as industrialization process, when manufacture order has changed and began intensive trade structure reorganization. At first decades after reforms no trade structure changes was noticed and biggest part of stores were selling "traditional" goods.

The network of the daily local enterprise in Lithuania in the middle of the 19th century was thin. Dynamics of the number of the trade in the centres of gubernatorial administration and district, towns, village, countryside was uneven. The biggest part of the enterprises was founded in Vilnius and in the surroundings of the other big towns. There weren't growing up of local enterprises in small towns and village, countryside near Vilnius. Weak development of network during the period of the 1860s–1890s was conditioned by couple reasons: in the first decades after reforms the agriculture haven't been commercialised yet, people's purchasing power was weak and peasant's farms just tried to satisfy in-house needs with the minimalistic expenditures.

Stationary trade net development intensity we

can notice from IX decade as industrial manufacture volumes started to grow and agriculture commercialization is more intensive, some manufacture specialization is more clearly and we can see grow of citizens needs. As per this industrial enterprises pointed out permanent goods realization requirement. To cover these needs more stationary trade enterprises were established: only for period from 1888 till 1904 year number of trade enterprises increasing 4 times.

Though number of trade enterprises increasing, but as there was not big number of users in Vilnius city, and in Vilnius suburb settlements was dominating small and average enterprises their spread was determined by small capital domination in trade structure and slow turnover in big enterprises. It shows that home market formation still has not been finished.

*Įteikta 2008 06 16
Parengta skelbti 2008 10 24*